

ג'ון רונלד רעואל טולקין (1892-1973)

מיכל הולר 17 במרץ 2019

אינני זוכרת איך הגיע לידיי ספרו של טולקין, ההוביט, אך לראשונה פגשתי בו בנוסח שתורגם לעברית על ידי טייסי חיל האוויר שנשבו בשבי המצרי, בבלא עבאסייה, בשנים 1970-1973. וכך היה כתוב על גב הספר: "באחד הימים, כשמונה חדשים לאחר הנפילה בשבי, קיבל טייס חיל האוויר השבוי מאחיו, ששהה אז בארה"ב, ספר בכריכה רכה ובו סיפור קורותיו של יצור מוזר וחביב, שוחר שלום וחיים טובים ונוחים, שנקלע כמעט בעל-כורחו להרפתקאות מסמרות שיער במלחמה למען עולם שלו וירוק יותר."

הוקסמתי מהעושר הרב של הדימויים ועולם חדש ומדהים נפתח בפניי. לא זכור לי ספר עם תיאורים חיים ועשירים כל כך החודרים לנפש באופן כזה ומעוררים בה משהו חדש. הדמויות האנושיות והאנושיות למחצה היו אהובות על מי שכתב אותן ולכן גם עליי – הקוראת. וכל העת חשבתי על אותם טייסים שנשארו אנונימיים, ועל ימיהם בשבי עם ספר שכזה, שבוודאי הציל אותם.

ההרפתקה מתחילה

יצורי הארץ התיכונה מתרגשים עת חברם משכבר הימים עושה את הכנותיו האחרונות כדי להתגשם בעולם ולהביא את סיפורם

"לעולם לא שכח בילבו כיצד החליקו, לאור הדמדומים, במורד הנתיב העקלקל לתוך העמק הסודי של רִיוֹנְדֵּל. האוויר שנעשה חמים ככל שהנמיכו, וריח האורנים גרמו לו לנמנם, ומדי פעם היה ראשו המתנדנד, כמעט ומפילו מהפוני, כשאפו מקיש בעורפו השעיר. רוחם התרוממה ככל שהנמיכו. האורנים התחלפו באשורים ואלונים, והרגשת נוחות וחמימות ירדה עליהם באור בין הערביים.^[1]

ארתור רעואל טולקין ומייבל סאפילד נישאו ב-16.4.1891, ותשעה חודשים מאוחר יותר, ב-3.1.1892, נולד בדרום אפריקה בנם הראשון, ג'ון רונלד רעואל לבית טולקין, שבונה רונלד. טולקין הגיע למשפחה מוזיקלית מצידה האחד ובעלת כישרון לציור מצידה השני, וניחן ברגישות לצלילי שפה ולצורת אותיות. כשאך למד ללכת נטע אביו בגינה גפנים ועצים, שהיו כה חסרים בשכונה, וטולקין הקטן עזר לו. נראה שכאן נבטה בליבו אהבתו לעצים, אשר מצאה את ביטויה, למשל, ב"אֶנְטִים" – העצים המהלכים בשר הטבעות, ובאהבתו לציור עצים.

ב-17.2.1894 נולד אחיו הצעיר של טולקין, הילרי ארתור רעואל, וכונה הילרי. הדרך חזרה ופרידה

מעצם היותו חסר שורשים, אהב טולקין לשמוע על כור מחצבתו

אמו של טולקין, שלא יכלה לשאת את הגעגועים לאנגליה ואת תנאי האקלים של דרום אפריקה, התארגנה להפליג עם הבנים לביקור מולדת. לצערה ולצערו של בעלה, הוא לא יכול היה להצטרף אליהם, משום שהייתה תחרות גבוהה על תפקידו בבנק והוא חשש לאבד את המשרה. כחצי שנה לאחר הפלגתם חלה אביו, נפטר ונקבר בדרום אפריקה. טולקין היה אז בן ארבע.

עשרות שנים מאוחר יותר כתב טולקין את סצנת הפרידה בין בילבו לבין טורין בשכבו על ערש דווי:

"אמר טורין בחיך עצוב: 'יש בכ יותר מן הטוב מאשר אתה יודע, בן המערב העדין. מעט אומץ לב, מעט חוכמה – הכול מעורב במידה. אם רבים יותר מאתנו היו מעריכים אוכל, שמחה ושיר יותר מאשר זהב-אוצרות – יכול היה העולם להיות עליז יותר. ברם, עצוב או עליז, חייב אני לעזוב עתה. להתראות.' אז פנה בילבו הצידה והתיישב לו לבדו, מכורבל בשמיכה ובכה עד שהאדימו עיניו וקולו הצריד. [2]"

כמו טורין, שחי ומת במרדף אחר אוצרות-זהב, היגר האב לדרום אפריקה ברדיפה אחר המטבע הנוצץ. טולקין, שהתאבל על אביו, שאותו לא הספיק להכיר וגם לא להיפרד ממנו, היה בוודאי שמח לצאת איתו לכמה הרפתקאות משותפות וכן להזדמנות להיפרד.

כאן החלו שנות נדודיו של טולקין הקטן. בשל קשייה הכלכליים של אמו, שהתפרנסה מהכנסה זעומה (רווחים מהשקעות שעשה אביו לפני מותו), נאלצה לעבור דירה לעתים תכופות. עד שהגיע טולקין לגיל שתים-עשרה החליפו בני המשפחה את מקום מגוריהם חמש פעמים, והוא עצמו עבר במהלך חייו קרוב לשלושים בתים (מבלי לספור את שלוש שנות נדודיו במלחמה).

מעצם היותו חסר שורשים, אהב טולקין לשמוע על כור מחצבתו מצד אמו – העיירה איבשם (Evesham) במחוז ווסטרשייר, שבחבל ארץ מידלנד המערבית, שם חיו דורות רבים. על מקומות אלה כתב טולקין: "כל פינה במחוז זה (אם יפה הוא או מכוער) הוא הבית שלי יותר מכל מקום אחר בעולם." [3]

האם לימדה וחינכה את ילדיה, וטולקין, שהיה תלמיד טוב, ידע לקרוא כבר בגיל ארבע, וגם למד לכתוב אותיות מעוטרת במיטב המסורת המשפחתית. המקצוע האהוב עליו היה לימוד שפות, וכאן, יותר מאשר המובן, עניינו אותו צלילי המילים וצורתן. אמו שראתה עד כמה יש לו כישרון לשפות, לימדה אותו גם צרפתית, אך הוא נמשך בעיקר לאנגלית וללטינית – שפה שמאוד אהב.

לטולקין היה כישרון ניכר לציור עצים ונופים, ואמו העשירה את הידע הזה בלימודי בוטניקה. גם כאן התעניין טולקין בצורה וברגש שמעורר בו הצמח, יותר מאשר במידע הבוטני. בעיקר אהב לטפס על עצים ולהיות בסביבתם, הוא אפילו דיבר אליהם.

טולקין הילד לא אהב את אגדות אנדרסן ולא את אליס בארץ הפלאות. הוא העדיף את סיפורי האינדיאנים אדומי העור באמריקה, וחלם לירות בחץ וקשת. משכו אותו סיפורים על ארצות מסתוריות ועל יצורים קסומים, ובמיוחד הספר האדום (The Red Fairy Book) של אנדרו לאנג. הסיפור האהוב עליו ביותר בקובץ היה על סיגורד שחיסל את הדרקון פֶפְנִיר (Fafnir) – מעשייה שמקורה במיתולוגיה הנורדית.

"השתוקקתי מאוד לפגוש דרקונים", כתב. "כמובן, אני בגופי השברירי, לא רציתי אותם בשכונה שלי... אלא שעולם שבו מתקיים הדרקון פֶפְנִיר, ולו רק בדמיון, היה עשיר ויפה יותר, למרות הסכנה. [7]"

כשהיה בן שבע החל לחבר בעצמו סיפור על דרקון. הוא נתן לאמו לקרוא את הסיפור, אך היא לא התייחסה לתוכן אלא רק העירה על המבנה התחבירי השגוי ואמרה לו שיש לתקן את המשפט: "דרקון מופלא ירוק" ל-"דרקון ירוק מופלא". מאז ולמשך שנים רבות הפסיק טולקין לכתוב סיפורים והתעניין בשפות בלבד.

אירוע דומה, אגב, התרחש בהיותו קצין במלחמת העולם הראשונה: טולקין הגיש כוס מים לשבוי גרמני ודיבר אתו בגרמנית. השבוי בתגובה, העיר לו ותיקן את ההיגוי השגוי.

חודש יוני קורא להרפתקאות

”ארורה עבודת הפריצה וכל הקשור בה”

לטולקין היה חלום חוזר: [8] גל אימתני מתקדם לקראתו מעל לעצים ולשדות, מאיים להציף ולהטביע אותו ואת כל סביבתו. לפעמים הגיע הגל משום מקום ולפעמים מתוך ים שקט. הסיוט חזר על עצמו במשך שנות ילדותו.

בשלב מאוחר יותר פירש טולקין את החלום כשקיעתה של אטלנטיס, כפי שכתב בסיפורים שלו, אך לאור הניתוח הביוגרפי שעשיתי, נראה לי שמדובר בהצפה של הדמיון שלו עצמו – בסיפורים ובישויות אלמנטריות שהופיעו בדמיונו, ואיימו לשטוף ולסחוף אותו מתוך שגרת חייו. בהיותו בן שמונה, בחודש יוני 1900, המירה אמו את דתה לנוצרית קתולית (במקום האנגליקנית אליה הייתה שייכת). היא עשתה זאת יחד עם אחותה הצעירה ג'יין – זו שהגניבה את המכתבים האסורים בינה לבין ארוסה.

מעניין שחודש יוני הפך בסיפוריו של טולקין לזמן שבו יוצאים ההוויטים למסעות, זמן שבו יוצאים מאזור הנוחות לעבר הרפתקאות סוערות ומסוכנות. כך גם בהוויט וגם בשר הטבעות. וגם, להבדיל, המלחמה במורדור פורצת בחודש יוני.

משמעות המעשה של אמו היה נידוי מהמשפחה המורחבת, אשר גרם למחסור כלכלי גדול עוד יותר. קרובי משפחתה של מייבל, שתמכו עד אז בה ובילדים, גם אם במעט, הפסיקו כעת לחלוטין את המימון כאות מחאה. למרות הקשיים שהערימו עליה, דבקה אמו באמונתה והחלה לחנך את הילדים על פי הכנסייה הקתולית. בנסיבות האלו נאלצו לעזוב את הכפר הציורי ולעקור לעיר, שם חלו הילדים, בעיקר טולקין, לעתים קרובות.

”לחשוב שעוד מעט יוני, רטן בילבו בהתנהלו מאחור, תוך התזת מים, בשביל בוצי ומלא שלוליות. זה היה לאחר שעת הטה והשמיים המטירו מאז הבוקר, מצנפתו דלפה לתוך עיניו ואדרתו הייתה ספוגה מים. גם הפוני היה עייף וכשל על אבנים במשעול, האחרים היו זעופים מדי מכדי לדבר או לשיר. 'אני בטוח שהגשם חדר לבגדים היבשים ולשקי המזון' חשב בילבו, 'ארורה עבודת הפריצה וכל הקשור בה. הלוואי הייתי בבית ליד האח, כשהקומקום על האש מתחיל לשרוק'. לא הייתה זו הפעם האחרונה שהוא ייחל לכך... [9]

במלחמה, שוב בחודש יוני, איבד טולקין את כל הציוד שלו ונותר חסר כול. ”טולקין הגיע לקאלה [10] ב-6 ביוני ונלקח למחנה, ”מספר קרפנטר, הביוגרף שלו. ”איכשהו במהלך המסע הצבאי, כל הציוד שלו אבד: מיטת-מחנה, מזרון, שק שינה, מגפיים נוספות, מעמד לרחצה, כל אשר בחר בקפידה ורכש במיטב כספו נעלם מבלי להשאיר זכר, וכך נותר הוא מתחנן שישאילו לו, עד שיכול היה לרכוש ציוד חדש. [11]

”אבל... 'אמר בילבו.

’אין זמן לזה! האיץ בו הקוסם.

’אבל... 'אמר בילבו שוב.

’אין פנאי גם לזה. צא לדרך!’

עד אחרית ימיו לא הבין בילבו כיצד מצא עצמו בחוץ, ללא כובע, מטה הליכה או כסף, או כל

דבר אחר שנהג לקחת בצאתו. [12]

גיל 12 - ההוביט והפיצול

***"למעשה, אני הוביט. אני אוהב עצים, גינות ואדמת כפר
לא מתועשת; אני מעשן מקטרת, ואוהב אוכל פשוט"***

כשהיה טולקין בן שתים-עשרה נפטרה אמו ממחלת הסכרת. המום ממותה, העמיק הילד באמונתו הקתולית כדי להמשיך את המורשת שלה, וכן בלימוד שפות, שהנחילה לו מגיל צעיר. תקופה קצרה לפני מותה סידר להם הכומר מורגן מגורים בבית הבראה לכמרים, שם קיבלו חדר שינה וחדר מגורים קטן. אשתו של הדוור המקומי בישלה את ארוחותיהם. הכומר מורגן נהג לבקר אותם לעתים קרובות, יושב בשקט ומעשן במקטרתו הארוכה. במקטרת שכזו הפריחו בילבו וגנדאלף טבעות עשן, ובשכמותה עישן טולקין עצמו בבגרותו.

"בגיל 12 נוצר הפיצול השני, "כותבת אורנה בן דור, "במקום מגע וידיעה בלתי אמצעיים של עולם הרוח, מופיעה האמונה. אמונה נדרשת רק במקום שבו כבר חל פיצול, במקום שהאדם כבר לא מרגיש את עצמו כחלק מההרמוניה של ישויות הרוח. עם שלב ההתנתקות מתחושת האחדות עם הרוח, וההפיכה לישות ארצית, מתחיל המסע להגדרה עצמית. זאת אומרת, הגדרת הזהות העצמית כישות ארצית. את המגע הישיר עם כוחות הרוח מחליפה האמונה באל מופשט, ואת תחושת ההרמוניה עם העולם מחליף המסע למציאת העצמי." [13]

מילים אלו יכולות להסביר את השינויים שעבר טולקין בגיל הזה. מאז התייתם מאמו, השתנה הנער ונראה כאילו החזיק בקרבו שתי ישויות. ישות אחת שהמשיכה על פי טבעו הקודם: בעל תשוקה עזה לחיים ונטול אחריות, אוהב לשוחח ונהנה מפעילות פיזית (הוא היה שחקן רוגבי), בעל חוש הומור

וחברותי – בקיצור, הוביט במצבו הטבעי והנינוח. אך כעת הצטרפה אליו ישות אחרת של אדם מכונס בעצמו, שבאה לידי ביטוי ביומנים ובמכתבים שכתב. ישות זו הייתה שרויה בעצב וביגון עמוקים.

"למעשה, אני הוביט, בדיוק כמוהו מלבד הגובה. אני אוהב עצים, גינות ואדמת כפר לא מתועשת; אני מעשן מקטרת, ואוהב אוכל פשוט, אך שונא אוכל צרפתי; אני אוהב ללבוש בימי חול אפודה מעוטרת. אני מאוד אוהב פטרייות (שאוספים מהשדה); יש לי חוש הומור פשוט (ואפילו אלה שמעריכים אותי, רואים בו טרחנות לשמה); אני הולך לישון מאוחר וקם מאוחר (כאשר מתאפשר לי). אינני מרבה בנסיעות. [14]

בצוואתה מינתה אמו של טולקין את הכומר פרנסיס חבייר מורגן ללוות ולחנך את שני ילדיה. בחירה נכונה, כפי שהתברר, משום שהוא היה אדם חם, נדיב, וגם דאג להם כלכלית. נאמן לתפקידו, חיפש להם הכומר מורגן בית אצל קרוביהם, אך כולם רצו להוציא אותם מהכנסייה הקתולית ולהעבירם לפרוטסטנטית. כולם, מלבד דודה אחת שהיתה חילונית, ולכן לא היה לה אכפת שיישארו בדתם. היא גרה בבירמינגהם ליד הכנסייה של הכומר מורגן, והיה לה חדר בשביל הילדים. זו היתה דירה חשובה בעיר, וטולקין, יחד עם געגועיו לאמו, התגעגע למרחבים הירוקים.

לוֹת'יִן וּבָרֵן: אהבה גדולה מהחיים

"אור כוכבים מגג-רקיע"

בהיות טולקין בן שש-עשרה ואחיו הילרי בן חמש-עשרה, הבין הכומר מורגן שהנערים אומללים במקום מגוריהם ולכן העביר אותם לדירה אחרת, בבעלותה של אישה שהתפרנסה מהשכרת חדרים. הטולקינים גרו בקומה העליונה, ובתחתונה גרה אדית בראט, יתומה צעירה, שהייתה מבוגרת מרונלד בשלוש שנים. בין השניים נרקמו קשרי ידידות ולאחר מכן אהבה.

בשר הטבעות שר ומספר הפסען לחברי אחוות הטבעת את סיפורם של בָּרֵן בֶּן בָּרְהיר ולוֹת'יִן טִינוּבִיאֵל:

"היא נסה שוב והוא דלק,

טִינוּבִיאֵל! טִינוּבִיאֵל!

בשמה האֵלפי הוא קרא; [16]

והיא עצרה והאזינה.

עמדה היא רגע קט בצל,

קולו כיסף אותה כברק.

אז בא בָּרֵן כענף נופל –

ועל כתפו ראשה הרכינה.

אל תוך עיניה התבונן

מבעד צֵלְלִי שיערה,

ואור רוטט ראה בהן,

אור כוכבים מגג-רקיע. [17]

לאחר תלאות וניסיונות של בָּרֵן להשיב את אבני החן המכוננות סילמריליונים הוא נפצע פצעים אנושים בקרב עם זאב, ומת בזרועותיה של לוֹת'יִן – האֵלפית בעלת חיי הנצח. בכאבה היא מוותרת על הנצח, כדי שתוכל למות אף היא ולהתלוות לאהובה, אל מעבר לים המפריד בין החיים למתים.

בהיות טולקין בן שמונה-עשרה גילה הכומר מורגן על הרומן ואסר עליו להמשיך להיפגש עם אדית, לפחות עד גיל עשרים ואחת, שאז מסתיימת לדבריו "המשמרת" שלו. הוא העביר את האחים טולקין שוב

לדירה אחרת. רונלד, שהיה אמנם ממושמע ותלוי בכומר כלכלית, רוחנית ונפשית, המשיך למרות זאת להיפגש עם אדית "במקרה" ולהתכתב אתה, עד שהיא עצמה עברה דירה והכומר הבהיר לו שגם להתכתב אסור להם.

באופן מעניין יש לנו כאן חזרה על הסיפור של הוריו, כשאביה של אמו אסר עליה להתחתן עד הגיעה לגיל עשרים ואחת והיא נאלצה לחכות שלוש שנים.

"בגיל עשרים ואחת קורה אירוע דרמטי בחיים האנושיים. עד גיל עשרים ואחת מתגלה כוח האני דרך כל מה שעוצב בעולם הרוח לפני הלידה – ומנחה את האדם 'מבחוץ', דרך התורשה, הסביבה, החינוך ודרך החלטות מעצבות גורל – שהוחלטו עבור האדם על ידי אנשים אחרים. כל אלו הם ביטוי של האני, שעדיין אינו מודע. ניתן לומר שגורלו של האדם מתגלה אליו מההיקף. בגיל עשרים ואחת חודר כוח זה פנימה לתוך האדם, ומתחיל לעצב אותו מתוכו. [...] את כניסת האני מההיקף לתוך הגופים, ניתן להמשיל להפיכה של כפפה – האני הוא זה שיצר את הגופים מבחוץ וכעת הוא נכנס לתוך הגופים ופועל במרכז. האני הוא האיבר הרוחני-אלוהי באדם." [18]

בשעת חצות הלילה של יום הולדתו העשרים ואחת כתב טולקין מכתב לאדית, ובו ביקש את ידה. היא השיבה לו שהיא כבר מאורסת למישהו אחר, משום שאינה יכולה "לחכות על המדף" יותר מדי זמן. במשך שלוש השנים שבהן נאסר עליו הקשר אתה, היא היוותה עבורו אידיאל, תקווה והשראה, וטולקין האמין שהם נועדו להיות ביחד. הם נפגשו, שוחחו במשך כל היום ואדית השתכנעה לוותר על ארוסה ולהתארס לטולקין.

הם חיו יחד באהבה עד יומה האחרון.

בני הזוג קבורים יחד בבית הקברות הקתולי באוקספורד. על המצבות שלהם, בנוסף לשמותיהם, נכתבו, לבקשתם, גם השמות לות'ין (Lúthien) וּבֶרֶן (Beren).

אארנדל

בתחילת לימודיו באוקספורד – לימודי שפות עתיקות – פגש טולקין שירים באנגלית-סקסונית עתיקה. באחד מהם, אצל המשורר בן המאה התשיעית, סינוולף (Cynewulf), בשיר כרייסט ה-II, מצא קטע שטלטל אותו:

"הָלָל אֶאָרְנֶדֶל, הזוהר במלאכים
מעל הארץ התיכונה
אשר נשלח אל האדם.

"משמעות אארנדל במילון אנגלית-סקסונית הוא 'קרן אור זוהרת', כותב קרפנטר בביוגרפיה, ומצטט את טולקין: "רעד של סקרנות אחז בי, כאילו משהו מטלטל אותי מבפנים, במצב ביניים של שינה וערות. מאחורי מילים אלו היה משהו מאוד רחוק, דר ויפהפה, אילו רק יכולתי לתפוס אותו. משהו הרבה יותר עמוק מאנגלית עתיקה." [21]

הכוכב הזוהר של הערב (או השחר) נגה – אארנדל – העניק לטולקין השראה לכתיבת שירה, לסיפורי הסילמריליונים ולסיפורי הטבעת. חֲבֵרו לאחוות הכותבים, ג'פרי באך סמית, אמר לו שהשירים על אארנדל טובים יותר מהאחרים שכתב, ושאל על מה הם מדברים. טולקין לא ידע ואמר שינסה לגלות. הוא לא חשב שהוא ממציא אותם אלא שהם קיימים והוא רק מגלה אותם – כך התייחס לכל תולדות הארץ התיכונה.

"הסיפורים היו הדבר. הם הופיעו במחשבתי כאילו היו קיימים כבר קודם, וככל שהופיעו יותר ויותר סיפורים כך גם נוצר הקשר ביניהם. בתהליך ארוך ורצוף הפרעות (מלבד דרישות החיים השוטפים, הייתה הנפש נודדת בין הסיפורים לחקר השפות): ועדיין הרגשתי כיצד אני מעתיק מתוך נפשי דברים שהיו קיימים קודם, שלא אני המצאתי אותם." [22]

לאחר המלחמה הצליח למצוא עבודה בקולג' לידס (Leeds) כמרצה לאנגלית, ויחד עם שותפו למחקרים ולתפקיד, אריק וֶלְנֶטְיִין גורדון הקנדי, הקים לתלמידיהם את "מועדון הוויקינגים". במפגשים היו שותים הרבה בירה, קוראים סאגות מהמיתולוגיה הנורדית (פינית ואיסלנדית), וממציאים שירים מגוחכים. המועדון הזה הפך לפופולארי ובכל שנה הצטרפו עוד ועוד תלמידים. השירים המגוחכים היוו השראה מאוחר יותר לשירי ההוביטים לדורותיהם.

לאחר מכן, כשעבד באוקספורד כפרופסור לאנגלית-סבסונית, השתייך ל-Inkling – "אחוות אוזי העט", ובה היה חבר גם ק.ס. לואיס (מחברם של דברי ימי נרניה ועוד הרבה מחקרים, מאמרים וספרים),

שהתגבשה סביב המיתולוגיה הנורדית והאָדָה. [23] בזכות האחוה הזו, שאת חבריה שיתף בספריו ההוביט ושר הטבעות תוך כדי כתיבתם, יכול היה לקבל עידוד להמשיך בכתיבתו.

חתונה ומלחמה

"הלוואי שתאמר את דבריי גם זמן רב לאחר לכתי"

נחזור מעט אחורה. את לימודיו סיים טולקין בגיל עשרים ושלוש בציון מעולה, וכעת היה צריך להתגייס לצבא ולהתחיל באימונים. הוא רכש אופנוע בשותפות עם עוד חבר ורכב בסופי השבוע לבקר את אדית. הוא גידל שפם ונראה כשאר הקצינים. הפלוגה שלו הועברה בין מחנות שונים, ופרט להשתתפות באימונים ובהרצאות, הוא שיחק ברידג' כדי להעביר את הזמן. למרות שניסה ללמוד איסלנדית ולהמשיך במחקריו יחד עם שירותו הצבאי, לא התממש הדבר והוא התייסר על הזמן האבוד.

בגיל עשרים וארבע, מתוך אותה משיכה לשפות בחר להתמחות באיתות, שפת הסימנים והדגלונים. הוא למד מורס, דגלונים ואיתות דיסק (פנסים בלילה ומראות מסנוורות ביום), רקטות מאירות, טלפון שדה ויוני דואר, והפך להיות קצין איתות וממסרים. לפני שהחלה תנועת הכוחות הבריטיים לגבול צרפת-גרמניה, החליט להתחתן עם אדית משום שחשש שאולי לא ישוב בין החיים. הוא היה בן 24 והיא בת 27.

לאחר ירח הדבש החליטו שאדית לא תגור במקום קבוע אלא תנדוד בעקבותיו, ותשתכן קרוב למקום שבו יהיה מוצב כדי שיוכלו להיפגש. אך כאשר הרתה עם בנם הבכור, לא יכלה עוד להמשיך בנדודים ולכן התיישבה במקום בו התנאים התאימו ללידה.

טולקין היה קצין ובתוקף תפקידו אסור היה לו ליצור קשר אישי עם חוגרים, ששירתו את הקצינים ושימשו כנושאי בליהם. אותם טוראים ורב"טים, שהיו לוחמים טובים יותר ממנו ושטולקין מאוד העריך, היוו השראה להוביט סאם גמג'י – נושא כליו האהוב של פרודו בשר הטבעות.

רבים מחבריו היקרים של טולקין מימי בית הספר נהרגו באחד הקרבות האיומים ביותר של מלחמת העולם הראשונה, קרב הסום (Battle of the Somme, 1916) ביניהם רוב גילסון מאחוות T.C.B.S, שלמעשה נטבח יחד עם עוד עשרים אלף חיילים אחרים שהלכו לתוך שטח אויב, בהאמינם שהגרמנים

נסוגו. הגרמנים טבחו בהם תוך שהם יוצאים מהשוחות ומסתערים אל מותם, שורה אחר שורה. טולקין היה מזועזע מכמות הגופות המרקיבות שראה שם.

על מותו של גיבסון שמע במכתב שקיבל מחברם המשותף באחוזה, ג'פרי באך סמית. טולקין התאבל עמוקות על חברו ומבחינתו, עם מותו, תמה גם האחוזה.

באותו הקרב טולקין עצמו חלה ב"קדחת השוחות" והועבר לבית החולים בבירגמינהם, כשהוא קודח מחום. המחלה הזאת כנראה הצילה את חייו. הוא הבריא, חגג עם אדית את חג המולד, ואז קיבל בשורה איומה נוספת, במכתב מחברו כריסטופר ינסמן, ובו הוא מדווח לו שג'פרי סמית עלה על מוקש והוא פצוע אנושות. סמית עצמו עוד הספיק לכתוב לו לפני מותו, שקולו של טולקין ימשיך את האחוזה של הארבעה: "הלוואי שתאמר את דבריי גם זמן רב לאחר לכת".

את שהותו בבית החולים ניצל טולקין לכתיבת המשך הסיפורים האבודים על טורין, שיצא לבסוף לאור בשלמותו רק הרבה אחרי מותו בספר ילדי הורין.^[24]

ב-16.11.1917, כשטולקין היה בן עשרים וחמש, נולד בנו הבכור בלידה קשה והיה חשש לחייה של אדית. למרות שטולקין שוחרר מבית החולים, הוא לא הצליח להגיע הביתה, משום שנשלח מיד למחנה, והצליח לקבל חופשה רק שבוע לאחר הלידה, שאז כבר יצאה אשתו מכלל סכנה. התינוק נקרא ג'ון פרנסיס רעואל, על שם שלושת האבות שלהם, כולל הכומר פרנסיס מורגן, שהגיע במיוחד כדי להטבילו. טולקין הועלה בדרגה ובני המשפחה עברו לגור קרוב למחנה שהוצב בו. הבן, ג'ון פרנסיס, הפך לימים להיות כומר בכנסייה הקתולית וכשאביו נפטר, היה זה הוא שערך את טקס הקבורה הדתי שלו.

אותיות ירח מעצבות התחלות חדשות

היו אלה הצלילים שיצרו את המסר ולא המשמעות המילולית

בהיותו בן 28, לאחר שהסתיימה המלחמה, החל טולקין לכתוב יומן בו תיעד את אירועי היום ואת המחשבות שהם עוררו בו. אך זה לא היה יומן רגיל, כיוון שטולקין כתב אותו באותיות חדשות שפיתח לשפה האנגלית. בכל פעם צייר את האותיות באופן אחר, בעודו מחפש את הצורות הנכונות לדעתו. כתב היד הזכיר עברית מעורבת עם יוונית ועם כתב הקצרנות "פיטמן". הבעיה הייתה שהאותיות השתנו תדיר, ואות ששימשה צליל אחד הפכה להיות אות לצליל אחר. בשלב מסוים, אפילו טולקין עצמו לא הצליח להבין מה כתב שם. הדחף שלו היה למצוא את האותיות "הנכונות" עד שירגיש אותן בוודאות. את האלפבית הזה הוא חיבר למיתולוגיה שלו וכינה אותו "האלפבית של רומיל", על שם אָלף חכם בשם רומיל שמופיע במיתולוגיה. במקביל, היה עסוק בתקופה זו בכתיבת מילון אוקספורד לאנגלית בערכים U עד Z. העבודה הייתה מרתקת וקשה, ובמיוחד אהב לחפש את מקור המילה בשפות אירופאיות מודרניות וקדומות.

כתב הקצרנות של פיטמן נראה כמו צורות הירח ומשם קיבל טולקין את ההשראה לאותיות הירח:

"מה הן אותיות ירח"? שאל ההוביט בקול מלא התרגשות. הוא אהב מפות, כמו שסיפרתי כבר קודם, וכמו כן אהב כתבי סתר וכל מיני אותיות מקושטות, למרות שכאשר ניסה לכתוב בעצמו את האותיות, יצאו אלו תחת ידו עקמומיות, רופסות ודומות לקורי עכביש. 'אותיות ירח הן כתב סתר שלא תוכל לראותו בהביטך אליהן ישירות', אמר אלרונד, 'ניתן לראותן רק כשאור הירח זורח דרכן, ובנוסף – הן כתובות בכישרון רב – כך שהירח חייב להיות בדיוק בצורתו ובגודלו, כביום כתיבתן'.^[25]

טולקין קיבל משרה בלידס (Leeds), בצפון אנגליה, כמרצה לתלמידי תואר ראשון לשפה אנגלית מודרנית, אנגלית של ימי הביניים ואנגלית עתיקה. שם קיבל בגיל שלושים ושניים את התואר פרופסור – שהיה די נדיר בתקופתו, ועוד בגיל שנחשב מאוד צעיר לקבלת תואר שכזה.

טולקין חקר ולמד שפות כבר מתקופת ילדותו המוקדמת, אך הוא גם המציא שפות, מתוכן שתי שפות אֶלֶפִּים שלמות על מילותיהן ודקדוקן: "סִינְדָרִין" בהשפעת הוולשית ו"קוֹוִינְגָה" בהשפעת הפינית. הוא גם חיפש בכתיבתו את התרבות שדיברה, או יותר נכון, חיה והביאה את השפה הזו דרכו לעולם, ולא רק את השפה המסוימת הזו, אלא אף שפות שהיו לה שורשים. הוא גם המציא את שפת הגמדים ואת הכתב שלהם בהשראת השפות השמיות וכתב היתדות, ואת שפת האורקים – "שפה שחורה" שהצלילים שלה דוחים. בספר שר הטבעות כתב טולקין חלק מדברי האלפים בשפות שהמציא, מבלי לטרוח לתרגמם. מבחינתו, היו אלה הצלילים שיצרו את המסר ולא המשמעות המילולית.

רודולף שטיינר מסביר בהרצאות שאוגדו בספר מקור השפה [30] על האופן שבו התפתחה השפה הגרמנית, ועל הקשר העמוק שיש לה להתפתחות התרבות שדוברת אותה. ההדגמות שלו מיועדות לכל שפות אירופה, וההתפתחות נבחנת לפי השימוש בעיצורים ובתנועות.

"בתקופות העתיקות של התפתחות השפה, יכולת להרגיש את המעשים של רצונך, כחיקוי של מה שקורה מחוצה לך. העיצורים הופכים להיות חיקוי לכל מה שקורה מחוץ לאדם, בעוד שהתנועות מבטאות את התחושה הפנימית. אֵה! היא פליאה.

[...] בתחילה חיו בני האדם בעולם החיצוני, קרובים אצל הדברים סביבם, במיוחד בתקופות מאוד עתיקות, כאשר עדיין הייתה קליטה של ראייה רוחית טבעית (אטביסטית). בתקופה זו אנשים לא חשבו על עצמם ולא היו להם רעיונות מוחלטים לגבי עצמם. הם ידעו על קיומם של רוחות למיניהן ויצורים אלמנטריים [...]. אפילו בעצמו ראה אותו אדם ישות חיצונית אלמנטרית והיה מכנה עצמו 'אתה'. בשלב יצירת השפה, בתחילתה, יש בעיקר עיצורים. זאת משום שהתרבות העתיקה עדיין לא חיה בפנימיותה. גם שבטים פרימיטיביים שנותרו כיום, בעלי שפה עשירה בעיצורים, מחקים בצלילים את האירועים שבחוץ בעזרת הקשות של הלשון בכל מיני חלקים של הפה. ניתן אפילו לשמוע את צליל הגיצים העולים מהאש כאשר הם אומרים 'אש'. כאשר אנשים מבטאים את הרגשות הפנימיים שלהם, יתחילו מעיצורים ויעברו בהדרגה לתנועות. בשלב השני נוצרות התנועות, אך הפנימיות הנחוות בתנועות היא רק שלב ביניים. לבסוף סימנים של הזדקנות השפה מופיעים, ויצירת התנועות נחלשת ולעומתה יצירת העיצורים חוזרת וכוחה גובר שוב. תהליך התפתחות השפה מתרחש מחוץ לפנים ואז מהפנים לחוץ [...]. אם בלימודי הבלשנות היו ערים לצלילים, ולא היו שטחיים ומטריאליסטיים, אילו יכלו במקום זאת להיכנס לנפש הפנימית כפי שבאה לידי ביטוי בצורת השפה, הייתה יכולה הבלשנות להפוך למדע הנפש ולאחר מכן למדע הרוח. לכן, כל כך חבל שהבלשנות הפכה למדע מטריאליסטי; הצעירים כיום אינם יכולים להתבונן בהשפעה של הנפש והרוח על יצירת השפה. [31]

שטיינר בוודאי היה שמח להכיר את טולקין, שכן ניתן לראות שטולקין חי את השפה בתמונות, והכתיבה שלו מבקשת שיקראו אותה בקול רם. אחד מיסודות ההשתתפות באחוות האינטלקטואליות הרוחניות בהן היה חבר, היה להקריא בקול: פואמות עתיקות בשפת המקור שלהן, אנגלית עתיקה, אנגלית של ימי הביניים, פינית ואפילו שפות שטולקין המציא בעצמו. בקטעי ההקלטות שבהן הוא מקריא את סיפוריו, שומעים את הצלילים הרבים ואת העיצורים המודגשים יותר מאשר את תנועות המילים. [32] כפי שאני רואה זאת, הן מתוך דבריו של שטיינר והן מהרמזים של טולקין לגבי היצירה שלו, הוא אכן היה קשור בישויות האלמנטריות ודיבר את דברן. סיפוריו של טולקין קשורים למדע הנפש ולמדע הרוח כפי

ששטיינר דיבר עליהם. לדוגמה, לפני ההקלטה הראשונה שלו, חשב טולקין שיש שדים במכשיר ההקלטה, והתפלל את תפילת האדון (תפילה נוצרית) בשפה גותית עתיקה כדי לגרש אותם או לפייס אותם. עד כדי כך היה ער לעולם הישויות האלמנטריות.

"קוסם לעולם לא מאחר, או מקדים. הוא מגיע בדיוק בזמן"[33]

סיכום: עיניים ביוגרפיות

טולקין - ילד הפיות - יכול היה להתחבר לעולמות שאינם נראים עוד, והם היוו עבורו שער לעולם הרוח

המפרי קרפנטר, כותב הביוגרפיה של טולקין (זו המאושרת, עליה אני נסמכת כאן), מקצה שלושה פרקים שלמים בספרו כדי להראות שאין שום דבר מיוחד בחייו של טולקין שיש בו כדי להעיד על הגאונות שלו או להסביר כיצד בקעה מתוכו יצירה בעלת מימדים וחשיבות שבאלה. "אין דבר באירועי החיים של טולקין שיכול להצביע על מקורה של המיתולוגיה שהמציא".[36]

לשם כך נדרשות "עיניים ביוגרפיות" של היעוץ הביוגרפי, אשר בוחנות את אירועי החיים על פי חוקי הקרמה ורואות איך החלק הרוחני שבאדם מְדַבֵּר דרך אירועי חייו.

טולקין כתב סיפור קצר לעיתון אירי, כפי שנתבקש מהעורך, במטרה להראות כיצד יש לנהוג כנוצרי אנושי ומאמין. הסיפור לא תורגם לעברית, וגם לא יתורגם מן הסתם. אך בסיפור זה מופיע הקונפליקט שייסר את נפשו של טולקין כל חייו. שם הסיפור עלה – מאת ניגל (Leaf by Niggle), ובו מסופר על אדם קטן ולא חשוב בשם ניגל: אדם שעסוק בפרטים הקטנים ביותר, פרפקציוניסט, שמתוך עיסוק זה שוכח את כל שאר הדברים שלשמם הוא קיים. ניגל מצייר עלים של עצים באופן יותר יפה ויותר מדויק מאלה שעל העצים שבטבע, והוא נשאב לתוך יצירת חייו, שבה הוא בורא עץ על קנבס. ניגל מקפיד על כל עלה ועלה של העץ, שיהיה מדויק וייחודי, ובינות לעלים נפתח בצירו נוף של יער והרים ועולם חדש. אולם, לניגל יש שכן מעצבן בשם פֶּרִיש (משמעות השם – קהילה של כנסייה) והוא נכה באחת מרגליו. ניגל צריך להפסיק את עבודתו כדי לעזור לו, ולמרות שהוא נחמד ומנומס לשכן, הוא מסנן קללות מבין שיניו על כך שהוא גוזל את זמנו היקר. לאחר אירוע שבו נגזל שבוע מחייו, יוצא ניגל למסע של מותו – וזהו למעשה רוב הסיפור, במהלכו מגלה ניגל שהבקשות של השכן לעזרה היו חשובות ושבזכותן התגשמו העצים והעולם שברא ניגל על הקנבס, בעולם הרוח הנצחי.

במשך כל חייו התייסר טולקין על שהוא צריך לעסוק בדברים לא חשובים, כמו ללמד סטודנטים, לבדוק את המבחנים שלהם, לתת שיעורים פרטיים, לבזבז שנים במלחמה – בעוד הוא עסוק בבריאת המיתולוגיה, או יותר נכון, בגילוייה והבאתה לדפוס. הוא התחיל הרבה מאוד סיפורים שלא יכול היה לסיים. את ההוביט הצליח לסיים בזכות תמיכה של מו"ל, ואת שר הטבעות בזכות התמיכה של בנו כריסטופר, לאחר שהמו"ל התייאש. ורק בסוף ימיו, כשהיה עשיר ופנוי מדרישות, גילה שגם כך אין לו יכולת לכתוב או לארגן את דבריו לכדי ספר. אותו קונפליקט בין האהבה לכורח המציאות, הוא זה שאפשר למיתולוגיה להגיע אליו. אותם לילות שבהם השכיב את ילדיו לישון (ובמיוחד את כריסטופר) עם סיפורי ההוביט וסיפורים אחרים שראו אור, אותן שעות שבהן "בילה" בבתי חולים בעת המלחמה, אותם

דפים ריקים בודדים, מתוך אלפי המבחנים שהיה עליו לבדוק, שקראו לו לשרבט עליהם דבר מה, הם אלו שדרכם הגיעו הסיפורים ופרצו לתודעתו החלומית, וממנה לתודעה ערה. טולקין – ילד הפיות, כפי שכינתה אותו אמו – נולד עם היכולת לקלוט שפות ולצייר אותיות, והן שימשו לו מנהרת זמן לתקופות העתיקות של התודעה החלומית. דרך הצלילים של השפה בנפש, יכול היה להתחבר לעולמות שאינם נראים עוד, אך קיימים בנפשם של האנשים, והם היוו עבורו שער לעולם הרוח.

-
- [1] ההוביט, ג'.ר.ר. טולקין, זמורה ביתן, עמ' 47
  - [2] שם, עמ' 229.
  - [3] J.R.R. Tolkien. A Biography. Humphrey Carpenter, p. 27
  - [4] סמטת באג (Bag End) הוא שם ביתו של בילבו ההוביט וזה גם שמה של דרך ללא מוצא, שם גרה דודתו ג'יין, אחות אמו.
  - [5] מקור השם "הוביט" לא ברור, אך באחד הראיונות אמר טולקין שאולי יש קשר לבאביט של סינקלר לואיס. גם באביט היה בורגני ונהנה מהנאות החיים כמו ההוביטים.
  - [6] J.R.R. Tolkien, A Biography, Humphrey Carpenter, pp 129–130
  - [7] שם, עמ' 30.
  - [8] שם, עמ' 31, 173.
  - [9] ההוביט, עמ' 34.
  - [10] צרפתית: Calais
  - [11] J.R.R. Tolkien A Biography, Humphrey Carpenter, Page 88
  - [12] ההוביט, עמ' 33.
  - [13] חקירות ביוגרפיות לאור מדע הרוח האנתרופוסופי – סוד הגילאים, אורנה בן-דור, הוצאת כחותם. עמ' 27–28.
  - [14] J.R.R. Tolkien: A Biography, Humphrey Carpenter, Pages 179–180
  - [15] שם, עמ' 39.
  - [16] טינוביאל – זמיר בלשון האלפית העתיקה.
  - [17] שר הטבעות – אחוות הטבעת. תרגום מאנגלית רות לבנית, תרגום השירים אוריאל אופק, זמורה ביתן, 1998, עמ' 202–203.
  - [18] סוד השביעונים – זמן והתפתחות בביוגרפיה האנושית, אורנה בן דור ויעל ערמוני, עמ' 206.
  - [19] הערה כללית לגבי מונחי השפה שמופיעים במאמר: מקורה של השפה האנגלית בשפות של השבטים הגרמניים. אנגלית עתיקה נקראת גם אנגלו-סכסון (700–1100), אנגלית של ימי הביניים (1100–1500 Middle English). נקראת
  - [20] אחוות אמנים זו מן המאה ה-19 התרחקה מהאומנות המודרנית המנותקת. הם התחברו ביצירתם לתקופה קדומה יותר של האמנות האיטלקית מן המאות ה-14–15, טרום עידן האמן רפאל. היו אלה ציורים בעלי רגש דתי ומדויקים להפליא.
  - [21] J.R.R. Tolkien A Biography, Humphrey Carpenter, p. 72
  - [22] מתוך מכתב משנת 1951 למו"ל מילטון וולדמן (Milton Waldman) עמו היה בקשר במשך תקופה מסוימת.

[23] אוסף פואמות איסלנדיות, רובן מתוארכות למאה ה-13, אך חלקן עתיקות מאוד ונכתבו טרם ההתיישבות באיסלנד. חלקן הירואיות ומתארות את עולמו של האדם, וחלקן מיתולוגיות ומתארות את מעשיהם של האלים. באדה נכללת ה"וולוספה" (Voluspa או "הנבואה"), המתארת את בריאת הקוסמוס ואת אחריתו.

[24] יצא לאור בעברית ב-2008 בהוצאת זמורה ביתן.

[25] ההוביט, עמ' 51.

[26] From a letter by J.R.R Tolkien to Milton Waldman, 1951, p. XIV

[27] קאלוואלה – האפוס הלאומי של העם הפיני ואחת מהיצירות החשובות בשפה הפינית. פירוש

המילה בתרגום חפשי "ארץ הגיבורים". היא כוללת מיתוסים, אגדות, סיפורי גבורה וסיפורים ליריים.

[28] הסילמריליון הן שלוש אבני חן מיוחדות שיצר פֶּאָנֹר, שלכדו את אור שני העצים בגן העדן

(וָלִינֹר): הכסוף של הירח והזהוב של השמש. קריסטלים אלה היו חזקים יותר מן היהלום, ומטרתם

הייתה לשמור את האור במשך תקופות חשובות, עד לעת חדשה בה ניתן יהיה להשתמש בהם.

[29] מתוך המבוא לספר הסילמריליון באנגלית. המכתב לוולדמן בעמוד XVIII. תרגום: תומר רוזן

גרייס.

[30] The Genius of Language, Rudolf Steiner, Anthroposophic Press. GA 299

[31] שם, עמ' 82-92. תרגום חופשי של מחברת המאמר.

[32] אפשר למצוא את ההקלטות ב-Youtube.

[33] תשובתו של גנדאלף לפרודו (שטוען שגנדאלף מאחר למסיבת יום ההולדת של בילבו).

מתוך: שר הטבעות.

[34] ההוביט, עמ' 11.

[35] J.R.R. Tolkien A Biography, Humphrey Carpenter, p. 243

[36] שם, עמ' 98.